
Zoek de marge

Hans Schilderman roept in de NRC van 14 november 2015 ('We zijn ons geloof kwijt – en de leegte is groot') de politiek op actie te ondernemen tegen de leegte die ontstaan is op levensbeschouwelijk terrein. André Droogers reageert in dit artikel op Schilderman. Aan de hand van de concepten macht en spel roept Droogers geestelijk verzorgers op de kansen te benutten die door de ontstane leegte voor het grijpen liggen.

André Droogers

SCHILDERMAN SCHETST DE HUIDIGE problematische situatie rond levensovertuigingen en komt met een appèl aan de overheid. De teloorgang van godsdienst en levensovertuiging heeft volgens hem voor een leegte gezorgd op het terrein van waarden en normen. Waar de gevestigde politiek de voeling met de achterban kwijt raakt, springen zowel populisme als fundamentalisme in dat gat, met respectievelijk xenofobie en zekerheid. Met hun blauwdrukken voor een enkelvoudig soort maatschappij vormen ze een bedreiging voor het waardepatroon van de veelkleurige samenleving. Religie is daarbij een expliciet issue dat geseculariseerde politici liever impliciet houden. Daardoor laten zij kansen liggen. Schade en schande! Dus, overheid, hier is de remedie:

word volwassen en creëer een sfeer waarin levensbeschouwingen weer hun werk kunnen doen, zowel bij actuele kwesties als in de media, het onderwijs en de gezondheidszorg. Aldus Schilderman.

Ik ben cultureel antropoloog, met een speciale interesse in de driehoek levensbeschouwing-macht-spel. Wat heb ik geestelijk verzorgers, direct betrokken bij wat Schilderman beschrijft, te bieden? Goed nieuws. Vanuit mijn optiek zie ik de huidige situatie niet als problematisch, integendeel. Nooit is er zo'n goede uitgangspositie geweest om levensbeschouwing voluit tot haar recht te laten komen. De ogenschijnlijke handicap is een uitdaging. Een beroep op de overheid is mooi, maar ook geestelijk verzorgers kunnen opgeroepen worden tot volwassenheid. Van hun nood valt een deugd te maken. Juist los van de machtskaders, religieus of seculier, wenkt de opleving van de levensbeschouwing. Geestelijk verzorgers zijn vermoedelijk ervaringsdeskundigen wat marginalisering betreft. Zoek de marge, speel de geus, groei van slachtoffer naar held, en kom tot je oorspronkelijke recht!

Om mijn goede nieuws te onderbouwen, leg ik eerst uit hoe ik macht bekijk en wat dat betekent voor levensbeschouwelijke marginalisering. Daarna beschrijf ik de kansen die spel biedt. Tenslotte pas ik dit perspectief toe op het door Schilderman gesignaleerde probleem.

Macht

Macht omschrijf ik als *het menselijk vermogen om het gedrag van andere mensen te beïnvloeden,*

zelfs tegen hun wil. Geestelijk verzorgers hebben, zo gezien, van machtsuitoefening hun beroep gemaakt, al zullen ze de toevoeging *zelfs tegen hun wil* vermoedelijk niet gepast vinden. Maar gedragsbeïnvloeding hoort bij hun werk. Tegelijk werken ze binnen instituties die hun gedrag beïnvloeden. Ze nemen meestal niet deel aan de kerntaak van de instelling en zijn vaak afhankelijk van beslissingen die, mogelijk tegen hun wil, genomen worden aan vergadertafels waar zij niet aanzitten. Het is niet onmogelijk dat zij zich binnen de institutie gemarginaliseerd voelen. Schilderman signaleert daar bovenop maatschappelijke marginalisering.

Marginalisering wordt meestal gezien als een nadeel, maar ze biedt ook kansen. Juist in tijden van grote maatschappelijke verandering zoals we nu meemaken, doet levensbeschouwelijke innovatie het goed, en die vernieuwing komt meestal niet uit het centrum, maar juist uit de marge van de samenleving. In een crisis vinden nieuwe levensbeschouwelijke bewegingen aanleiding om zich uit het dwangbuis van de heersende patronen te wringen. Men gaat een ander zingevingsspel spelen, onttrokken aan de geldende gedragsbeïnvloeding. Juist gemarginaliseerden hebben de vrijheid om zonder controle nieuwe wegen te verkennen.

Dat is overigens geen garantie voor blijvende innovatie. Meestal voorzien vernieuwers niet dat hun beweging, in geval van succes, na enige decennia een institutie wordt en weer nieuwe bewegingen zal oproepen. Bekijk de kerkgeschiedenis om te zien wat uit de Jezus-beweging voortkwam, aan instituties, maar ook aan nieuwe bewegingen binnen nieuwe machtsverhoudingen, zoals de katholieke ordes, de Reformatie en de Pinksterbeweging. De andere wereldreligies vertonen soortgelijke patronen.

In de biografische verhalen over de stichters van religieuze vernieuwingsbewegingen fungeren een zwervend leven, gedwongen vluchten, martelaarschap en woestijnen als seinpalen. In alle gevallen gaat de sterke

marginalisering samen met optimale creativiteit. De versteende en verouderde traditie die het machtscentrum koestert, steekt daar povertjes bij af. De herformulering van de kernboodschap komt machthebbers zelden goed uit, al doen ze er soms hun voordeel mee. Hoe dan ook, marginalisering is een godsgeschenk, een nieuw begin. Het is een kans om dichter bij de kern en oorsprong van levensbeschouwing te komen.

Spel

Juist in de marge wordt het zingevingsspel voluit gespeeld. Maar wat is spel, en wat is de relatie tot macht? Spel omschrijf ik als *het menselijk vermogen om tegelijk twee of meer ordeningen van de werkelijkheid te hanteren*. Dat is een vage definitie, die daardoor des te breder toepasbaar is. Bij spel denkt men allereerst aan sport en spel. Daaraan valt te illustreren hoe mensen tijdelijk een andere ordening van de werkelijkheid weten te creëren, met eigen tijd, plaats en spelregels. Zolang die alternatieve ordening van kracht is, geldt ze in volle ernst. Het is geen spelletje, ook al troosten moeders hun verliezende kinderen met het standaardzinnetje 'Het is maar een spelletje, joh.'

De media, van *Happinez* tot *The Passion*, zijn de nieuwe leveranciers voor het zingevingsspel

Levensbeschouwingen spelen met betekenissen, zeker als herformulering de inzet is. Het dubbele perspectief van de twee ordeningen, eigen aan spel, is herkenbaar. Religies vertegenwoordigen de betrokkenheid, vanuit een profane werkelijkheid, op een sacrale ordening. Seculiere levensbeschouwingen spelen evengoed met ordeningen, bijvoorbeeld van de echte en verhoopte werkelijkheid. Metaforen vormen een belangrijk levensbeschouwelijk gereedschap. Wie een metafoor gebruikt heldert een onduidelijk domein op door het te verbinden met een ander domein, dat helder is. 'Marge' is

zo'n metafoor, van de ruimtelijke soort. Alweer: men speelt met twee ordeningen. Metaforen helpen ook om het beeld van de sacrale ordening op te roepen.

En macht? Het zingevingspel, als spel met betekenissen, gedijt in de marge, buiten de canon van het levensbeschouwelijk machtscentrum. Binnen levensbeschouwingen, religieuze zowel als seculiere, is de verhouding tussen macht en zingevingspel allesbepalend, ook al wordt dat genegeerd of ontkend.

De huidige verwarring biedt geestelijk verzorgers een kans

Dat macht meespeelt, wordt het duidelijkst bij interne conflicten, schisma's, hervormingen, reorganisaties. Het zingevingspel wordt beïnvloed door de machtsverhoudingen, maar kan die evengoed bepalen. Als het godsbegrip trekken vertoont van de seculiere machtsmodellen, dan bepaalt macht het spel. Omgekeerd kan zingeving de vigerende machtsmodellen afwijzen. Kwetsbaarheid vervangt dan vaak almacht als kernwaarde, bijvoorbeeld in het godsbegrip. De theologie heeft nog een lange weg te gaan om de dogmatiek te ontdoen van de besmetting door seculiere machtsmodellen. Een marginale positie is daarvoor een eerste vereiste.

Uitdaging

Terug naar het probleem. Hoe verhouden macht en zingevingspel zich nu in ons land? Door de modernisering is de samenleving sterk veranderd. Mensen hebben zich los kunnen maken van de institutionele kaders waarbinnen de zingevingspelen tot en met de verzuiling gespeeld werden. De nieuwe vrijheid geeft toegang tot het toegenomen aanbod op de levensbeschouwelijke markt, inbegrepen het wetenschappelijke wereldbeeld. Op alle beeldschermen staan de ramen naar de rest van de wereld open. Andere religies dan het christendom komen in zicht. De vrijheid wordt gebruikt om te uit meer dan één levensbeschouwelijke bron te putten.

Vanuit de optiek van macht en spel zorgt de nieuwe vrijheid ervoor dat niet alles wat met gezag en macht opgelegd werd, voortgaand gerespecteerd wordt. De traditionele levensbeschouwelijke machten staan in de huidige situatie in belangrijke mate buiten spel. Tussen de minderheden van kerk/moskee/synagoge-gangers en atheïsten/humanisten vult de meerderheid het levensbeschouwelijke rugzakje op zelfstandige wijze. Natuurlijk lopen lijnen door vanuit de traditioneel overwegende religieuze vormen, maar het toezicht is verdwenen. Dat is wenen voor de instituties. De media, van *Happinez* tot *The Passion*, zijn de nieuwe leveranciers voor het zingevingspel. De sociale controle is mee veranderd en minder voorstelbaar geworden.

Geestelijk verzorgers kunnen zich laten uitdagen door de nieuwe situatie. Enig besef van de verhouding tussen machtspatronen en zingevingsactiviteiten is hun niet vreemd, gezien hun beroepsmatige marginalisering. De huidige verwarrende situatie biedt hun een kans om de oorspronkelijke bedoeling van levensbeschouwelijke zingevingspelen te rehabiliteren. Geestelijke verzorging kan daardoor met de dag spannender worden, want speelser, inventiever, en steeds volwassener.

Geestelijk verzorger, zoek de marge, en ga er wonen! Beoefen daar in vrijheid het nieuwe veelkleurige zingevingspel!

André Droogers (1941) is emeritus hoogleraar culturele antropologie, in het bijzonder religieuze en symbolische antropologie, van de Vrije Universiteit. Over religie, macht en spel schreef hij *Zingeving als spel. Over religie, macht en speelse spiritualiteit'* (2010) en *God 3.0. Hoe ziet God er uit in de 21ste eeuw? Voorbij godsdienst en atheïsme* (2014), beide uitgegeven bij Parthenon, Almere. Zijn nieuwste boek is *Boodschap aan elkaar. Gids voor een zingevingsgesprek tussen generaties* (Skandalon, 2016).

